

-Kitap Kritiđi-

-İbn-i Arabî Kelami Tartışmalar, Sorular, şüpheler, Dr. Mustafa AKMAN, Ekin Yayınları, İstanbul, 2017, 742 sayfa-

Ahmet BARDAK*

Atıf/Citation: Bardak, Ahmet. "-İbn-i Arabî Kelami Tartışmalar, Sorular, şüpheler -Kitap Kritiđi-/ İbn-i Arabî Kelami Discussions, Questions, Doubts -Book Review-". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2020-1): 401-407.

Kırklareli Üniversitesi'nde Kelâm ve Mezhepler Tarihi öğretim üyeliği yapan Mustafa Akman İbn-i Arabî Kelami Tartışmalar, Sorular, şüpheler adlı kitabının önsözünde bu çalışmasının çerçevesini, Muhyiddin b. Arabî'nin (v.638/1240) görüşleri ve bunların kelâmî bağlamda tartışmaları olarak sınırlandırmıştır. Akman, İbn-i Arabî'nin fikir, tercih ve tekliflerinin dolaylı da olsa kelâm ile bir ilişkisinin olduğunu belirtmektedir. Eser, içindekiler, kısaltmalar ve önsöz, konuların detaylı biçimde işlendiği altı bölüm, genel değerlendirme, geniş bir kaynakça ve indeksten oluşmaktadır.

"İbn-i Arabî" başlıklı birinci bölümde: "İbn-i Arabî Kimdir?", "İbn-i Arabî'nin Üslûbu", "İbn-i Arabî'nin Bilgi Felsefesi", "Sûfilerin Bilgi Nazariyesi", "İbn-i Arabî'nin Bilgi Nazariyesi" ve "el-Fütûhât'ul-Mekkiyye ve Füsûs'ul-Hikem" konularını işlemiştir. (s.17-147) Bu bölümde yazar, İbn-i Arabî'den bahsederken onun tasavvuf ve düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan filozof bir sûfi olduğuna ve küçük yaşlardan itibaren nitelikli bir kültür ortamında yetiştiğine işaret etmektedir. Buna göre İbn-i Arabî yetiştiği bu ortamda kendi deyişle manevî bir işaretle inzivâya çekildiğini, Hızır ile karşılaşıp ondan hırka giymesinden sonra kendisine ma'rifet kapılarının açıldığını ifade etmektedir. (s.17-18)

Akman'ın ifadesiyle: İbn-i Arabî, yaşadığı XIII. yüzyılda, sûfilerin alternatif bir bilme yöntemi olarak değerlendirdiği ma'rifet kapılarının kendisine yavaş yavaş açılmaya başladığını ve gerçek tahkik yoluna intisabının ise yine bu yıllarda Hızır ile karşılaşmasından sonra gerçekleştiğini iddia etmiştir. Yazar bu bölümde ayrıca kültür birikimi yüksek bir ortamda yetişen İbn-i Arabî'nin,

* Dr.Öğr. Üyesi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ahmetbardak@yyu.edu.tr, ORCID 0000-0002-9393-7884.

Selçuklu ve Osmanlı devletleri üzerinde güçlü bir etkisinin bulunduğundan da kısaca bahsetmiştir. (s.17-21)

Eserde yazar İbn-i Arabî'nin herhangi bir fikhî mezhebe bağlı olmadığını belirtmektedir. Esasen onun bir mezhebi körü körüne taklit etmenin doğru olmadığı düşüncesine sahip olduğunu ifade etmektedir. İbn-i Arabî'nin itikadî görüşlerine de değinen Akman, onun İslam düşünce tarihinde bu görüşlerinden dolayı çokça tartışmalara konu olduğunu belirtmektedir (s.30-32). Yazar, İbn-i Arabî'nin kapalı bir üslûp kullanmasını bilerek yaptığını, bundan kaynaklanan tutarsız ve dağınık bir kavram doktrinine sahip olduğunu belirtmektedir. Akman, bu bölümde ayrıca İbn-i Arabî'nin sık sık başvurduğu mecaz, sembolik, imalı ve şiirsel bir dil ile sistemleştirdiği vahdet-i vücûd anlayışına uygun bir retorik seçtiğine de dikkat çekmiştir. (s.38-41)

Eserden İbn-i Arabî'nin genel olarak özgün ve özel bir kişiliğe sahip olduğunu, ibadetlerde zâhirî, itikâdda ise batınî olduğuna vurgu yapılmaktadır. (s.30) Keza eserden öğrendiğimize göre tasavvufî geleneğin yöntemini kullanmış olması İbn-i Arabî'yi bir sûfî yapmıştır. O, tasavvufu bütün ilimlerin kendisine dayandığı üst bir metafizik olarak görmüş ve ona yeni ve köklü bir değişiklik kazandırmıştır. Bu sebeple de tasavvufî yöneme büyük bir önem vermiştir.(s.45)

Hayal gücü ve şairane üslubundaki dağınıklık, mecaz ve istiare ondan sonraki mutasavvıfların tavırlarına da etki etmiştir. İbn-i Arabî'nin bu karmaşık üslubunun dolaylı etkiyle kimileri gayb aleminde kendisiyle bizzat görüşerek yardım aldıklarını ve onu ancak bu sayede anlayabildiklerini ifade etmişlerdir. (s.38) Yazar, İbn-i Arabî'nin bu üslubu bilinçli seçtiğini ve onun esas gayesinin yeni bir İslam modeli oluşturmak olduğunu belirtmektedir. (s.48)

Yazar, bilgi nazariyesi bölümünde sûfîlerin keşfi, ilhamı ve keşfin en ileri boyutu olan müşahedeyi çokça kullandıklarını, ancak bu bilginin doğruluğunun kendi aralarında bile tartışma konusu olduğunu, hal böyleyken sûfîlerin keşfi bilgiyi doğruluk, kesinlik ve korunmuşluk açısından vahiyle eşdeğer gördüklerini ifade etmektedir. (s.67-68) Müellif, bilgi felsefesi konusuna da değinerek keşfin İbn-i Arabî'nin nezdinde büyük önem taşıdığını, dolayısıyla da kalbin akıldan üstün bir konuma oturttuğunu belirtmektedir. Esasen Akman'ın bir mutasavvıf olan İbn-i Arabî nezdindeki bu tespitleri tasavvuf düşüncesiyle ve metoduyla bir çelişki oluşturmamaktadır.

İbn-i Arabî'nin hadis hakkındaki görüşlerine de değinen Akman onun hâdis uydurduğunu, bu hadislerle kendi felsefesini temellendirdiğini belirtmektedir. Yazar İbn-i Arabî'nin gördüğü "sadık rüyalar" doğrultusunda seyahat ettiğini ve sık sık Peygamberle görüştüğünü nakletmektedir. Yazar bu ve benzeri şeyler ile İbn-i Arabî'nin esasında halüsinasyon gördüğünü ve bunun neticesinde ciddi şizofrenik durumlar yaşadığını belirtmektedir. (s.94-117)

Akman eserde, ehl-i tasavvufun batın ilmi ile savunduğu birçok görüşün esasında Şiilik, İhvan-ı Safa'ya ve Yeni Eflatunculuk'tan alındığını iddia etmektedir. Ayrıca İbn-i Arabî'nin, kesb yoluyla elde edilen ilmi (özellikle zâhirî ilmi) küçümsediğini belirten yazar bu ilmin sahiplerini ehl-i rûsûm diyerek küçümsediğini, buna karşılık keşfi bilgiyi zahir ilmin önüne koyarak bu ilmin sahiplerini yücelttiğini belirtmektedir. Akman, İbn-i Arabî'nin, bu türden çeşitli iddialarına karşılık kendisinden delil istendiğinde "sûfîler delil ikâme etmekten münezzehtir" cevabına muhatap kaldıklarını belirtmektedir. (s.111) Akman bu cevabı onun psikolojik halet-i rûhiyesine yorulması gerektiğini savunmaktadır. (s.117)

Akman'ın bu eserinde İbn-i Arabî ile ilgili tespitleri onun baş eserlerinden biri sayılan Füsûs'ul-Hikem ile ilgilidir. İbn-i Arabî'nin bu eseri bütün fikirlerinin özeti ve felsefî tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından sayılmaktadır. İbn-i Arabî diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserin müellifinin esasında kendisi olmadığını, mukaddes bir makamdan geldiğini, kendisinin ancak mütercimi olduğunu iddia etmektedir. Akman, onun böylesi iddialarını kendisinden sonrakileri de etkilediğini, onların da kendilerini doğrudan Allah ile diyalog ve temas halinde olduklarını ve ulvî bir dergâhın muvazzafı gibi konumlandıklarını, (s.135) İbn-i Arabî'de de görüldüğü gibi sûfîlerin eserlerini şöyle veya böyle "kendilerine yazdırıldığı" jargonu üzerinden kutsadıklarını söylemektedir. (s.122-147) Akman bu bölümde Fütûhât'ul-Mekkiyye ve "Füsûs'ul-Hikem"deki bütün bilgilerin ilahi ilham ile meydana geldiğini ifade eden İbn-i Arabî'nin birçok kimse tarafından eleştirildiğine ve ona reddiyeler yazıldığına dikkat çekmiştir.

İkinci bölümde konu, İbn-i Arabî'nin Vahdet-i Vücûd felsefesidir. Burada "Vahdet-i Vücûd Felsefesi" başlığı (s.149-311) altında, "Vahdet-i Vücûd Felsefesi", "Velâyet-Nübüvvet Tartışmaları", "Mertebe-i İnsan ve/ya İnsan-ı Kâmil", "Muhammedî Hakîkât" ve "Ricâl'ul-Gayb/Kozmik İnsanlar" konularına değinilmektedir.

Burada müellif, vahdet-i vücûd'un, Allah'tan başka hiçbir varlık kabul etmeyen, bütün varlıkları mutlak vücûdun isim ve sıfatlarının tezahür ve tecellisi sayan tasavvufî bir anlayış olduğunu ifade etmektedir. Yazar, İbn-i Arabî'nin kendi vahdet-i vücûd anlayışını bütün eserlerinde işlediğini de vurgulamaktadır. (s.15-152)

Bu bölümde yer verilen velâyet-nübüvvet tartışmalarında yazar İbn-i Arabî'nin kurguladığı velayet mertebesini yücelterek nübüvveteye yaklaştırdığını ve dahası velî'nin nebi'den üstün olduğu görüşünde olduğunu belirtmektedir. (s.151-216) Kitabında sûfîlerin eserlerinden istifade edilmesi gerektiğini belirten (s.277) yazar, sûfîlerin, ricâl'ul-gaybın dünyayı idare etmesine dair söylemlerinin Yahudilikteki kozmik insanlar inancının İslam inanç havzasına taşınması olduğunu belirtmektedir.

Eserin üçüncü bölümünde yazar, "İsâ Aleyhisselam ve Firavuna Yaklaşımı" üst başlığında "İbn-i Arabî'ye Göre İsâ Aleyhisselam", "İbn-i Arabî ve Firavun", "Firavun, Mü'min Olarak Öldü" ve "Mü'min Firavun Görüşü' ve Eleştirisi" konularına yer vermektedir. (s.315-360)

İbn-i Arabî'nin İsa (a) ve Firavuna bakışı incelenen bu bölümde onun Firavun'un imanı bağlamında ye's halindeki imanın sahih olduğu görüşünü detaylandıran yazar, İbn-i Arabî'nin Hz. İsa'yı mehdi ve hatem'ul-evliya olarak nitelendirdiğini ve Hz. İsa'ya tasavvuf sisteminde ayrı bir önem verildiğini anlatmaktadır. (s.315-349)

Bu bağlamda İbn-i Arabî'nin eserlerinde Hz. İsa üzerinde genişçe durulduğunu ifade eden yazar burada İbn-i Arabî'nin söylemini eleştirmekte ve onun çeşitli çevrelerce, dindarlık bağlamında olağanüstü bir abartı ve tevillerle Sünnî çizgiye çekilmesi çabası, kimseyi yanıltmamasını ifade etmektedir. Zira İbn-i Arabî'yle ilgili problem de tam olarak burada başlamaktadır, demektir. Akman devamla onun kendisi ve söylemi ya da tespitleri akideye konu edilmeden değerlendirilebilse gerçek anlamda nerede durduğu, neler söylediği daha iyi anlaşılabilceğini ve böylece gerçek bir düşünür olduğunun idrak edilebileceğini ifade etmektedir. Yazara göre onun paradigması köklü felsefi geleneğin ve bu meyanda şöhret olmuş filozoflara ait mirasın harmanlanmış farklı bir versiyonudur. Hal böyleyken yazılarına ilahi hikmet atfetmek veya gizemli bir havaya büründürerek inanç konusu haline getirmek kabul edilemez bir çabadır (s.322).

Akman İbn-i Arabî'nin Firavun'un imanının geçerli olup olmadığı konusunda çelişkili fikirlere sahip olduğunu söylemektedir. Akman'a göre İbn-i Arabî *el-Fütûhât'u'l-Mekkiyye*'sinde Firavun'u ebedî cehennemlikler arasında sayarken yine *Fütûhât'*ın başka yerlerinde ve *el-Füsûs'*da onun "tahir mutahhar" biçimde öldüğünü iddia etmektedir. Akman'a göre bu düalist söylem onun, kimi çevrelerin baskısını üzerine çekmemek adına bilerek sergilediği bir tutumdur. Nitekim İbn-i Arabî'nin bu konuda birçok destekçisi tarafından da eleştirildiğini aktarmaktadır (s.333-360).

Dördüncü bölümde yazar, "Kadın, Din ve Cehenneme Yaklaşımı" başlığı altında "İbn-i Arabî'de Kadın Konusu", "İbn-i Arabî'de Dinlerin Birliği", "İbn-i Arabî'de Aşk Dini", "Dinlerin Birliği İnanıcı" ve "İbn-i Arabî'de Cehennem İnanıcı" konularını değerlendirmektedir. (s.363-457)

Burada İbn-i Arabî'nin, kadının da insan-ı kâmil olduğu düşüncesini ele alan yazar, onun cehennem ehlinin de cennet ehli gibi nimetlendirileceklerini ifade etmekte ve onların görecekları güzel rüyalarının olacağı iddiasını detaylı biçimde işlemektedir. (s.363-446) Bu bağlamda İbn-i Arabî'nin cehennem ve azabı konusunda kendisine has görüşleri vardır. Ona göre azap süreli olacaktır. Akman burada geçmişten bugüne Ehl-i Sünnet savunuculuğunu yapanların bu

konuda onunla benzer düşünen kimseleri eleştirirken İbn-i Arabî'ye dokunmayıp iltimas geçmelerini tuhaf bulmaktadır (s.442-445).

İbn-i Arabî, kadın ile erkeği eşit görmekte ve kadının namaz imâmılığı yapabileceğini (s.366), halifelik ve kutubluk noktasındaki bütün makamlarda erkekle eşit ve ortak olduğunu düşünmektedir. Onun nazarında kadın kimi zaman ruhsal öğretmen, mürşid, şeyh ve ilâhî anne olabilmektedir. Eserde İbn-i Arabî'nin 14 yıl hizmet ettiği bir bayandan bahsedilmekte; aralarındaki sürece değinilmekte ve onun İbn-i Arabî'nin hayatında mürşit, velî, şeyh ve mürîd olarak tecellî ettiği belirtilmektedir.

Akman'ın ifadesine göre bütün tapınmaların temelinde aşk olduğunu düşünen İbn-i Arabî, aşka sûfilik boyutunda farklı anlamlar yüklemiştir. İbn-i Arabî'nin aşk değerlendirmelerini eleştirip bunun haddi aşma ve sınır tanıma (aşırılık) anlamına geldiğini ifade eden Akman, onun aşk kavramıyla yeni bir din anlayışı ihdas ettiğini ifade etmektedir. (s.425)

Giuseppe Scattolin'in, İbn-i Arabî'nin zimmîler hakkındaki fetvası bağlamında söylediği, "onun tam bir şeriat savunucusu olduğu" şeklindeki tezine karşılık Akman, onun bu fetvayı gerisinde duran muhaliflerinin baskısı altında verdiği işaret etmektedir (s.426).

Eserin beşinci bölümünde, "Fikir Kaynakları, Şîa ve Felsefeyle İlişkisi" başlığında; "İbn-i Arabî ve Şîa Tasavvufu", "İbn-i Arabî'nin Fikir Kaynakları", "Felsefe ve Filozoflar", "İhvân-ı Safâ Risâleleri", "Kelâmcılar" ve "Genel Değerlendirme" şeklinde bir akış takip edilmiş, İbn-i Arabî'nin başvurduğu kaynaklara, onun Şîa ve felsefeyle ilişkisine değinilmiştir. (s.459-540)

Akman, Sünnî tasavvufun Şîa'dan etkilendiğini, birbirlerine düşman gibi gözüken bu yapıların aslında birbirinin etkisi altında kaldığını ve öylece geliştiğini iddia etmekte; etkilenmelerini de Şîa muhitinde irfan denilen geleneğin Sünnî muhitte tasavvuf olarak adlandırıldığını, çeşitli kaynak ve düşünürlerden aktarımlar yaparak ifade etmektedir. Bu anlamda Şîa'daki "imamet" fikri ile tasavvuf düşüncesindeki "velâyet" anlayışının birbirini beslediğini ve desteklediğini de belirtmektedir (s.461-462).

Bu bölümde İbn-i Arabî'nin felsefeyle ilişkisinin yanı sıra filozoflar ile felsefenin dışlanmaması gerektiği ve aynı zamanda felsefe bilmeyenlerin İbn-i Arabî'yi anlayamayacağı düşüncesi ele alınmıştır. İbn-i Arabî'nin varlık hakkındaki görüşlerine de bu bölümde değinen yazar, bazı kavramların İbn-i Arabî tarafından farklı yorumlandığını örneklerle açıklamıştır. (s.476-527)

Akman'ın bu eserinden, İbn-i Arabî'nin Şîa batniliğinden ileri derecede müteessir olmasının yanı sıra filozoflardan ve dolayısıyla felsefeden, İhvân-ı Safâ risalelerinden, burç felsefesinden, kelâmcılardan etkilendiğini ve herhangi bir konudaki düşüncesini ifade ederken felsefeyi, kelâmı ve tasavvufu harmanlayarak o konudaki fikir yapısını oluşturmaya çalıştığını öğrenmiş bulunmakta-

yız (s.491). Akman bu türden tespitleriyle İbn-i Arabî'nin bilinen meşhur müs-pet imajının aksine daha farklı bir portresinin bulunduğunu iddia etmektedir.

Eserin sonuncu olan altıncı bölümü, İbn-i Arabî'nin tarih seyrindeki yerine ve ona yönelik tenkitlere ayrılmıştır. Bu bölümde Akman, "Tarih Seyrinde İbn-i Arabî ve Tenkidi" başlığı altında, "Osmanlı Düşüncesinde İbn-i Arabî'nin İzleri", "İbn-i Arabî'nin Batı Âlemine Etkisi", "İbn-i Arabî Eleştirisi", "Tasavvuf Mensuplarından Eleştiriler", "Tasavvuf Dışından Eleştiriler" ve "Tasavvufun Ne Olduğuna Dair" konularını işlemektedir. (s.543-661) Buradan İbn-i Arabî'nin Osmanlı inanç ve felsefi düşüncesine ve sanat ve mimarisine ilk dönemlerden itibaren büyük etkisinin olduğunu öğrenmekteyiz. (s.543) Öte yandan İbn-i Arabî'nin görüşleriyle Batı âlemi de ilgilenmiş ve bu alemdeki düşünürler arasında "Gelenekselci Ekol" adıyla bir ekol oluşmuştur. Bunların İbn-i Arabî üzerinden bir vahdet-i edyan fikri yaydıklarını belirten Akman, bu duruma özellikle dikkat çekmeye çalışmıştır. (s.573)

Akman, eserinde İbn-i Arabî'ye yönelik eleştiriler (s.591-627) bağlamında, başta vahdet-i vücûd ve edyân olmak üzere ulûhiyet, velâyet, hayır, şer, ahiret ve dinle ilgili görüşlerinden dolayı, İbn-i Arabî'nin de mensubu olduğu tasavvuf camiasından ve bu camianın dışından çeşitli alimlerin temellendirilmiş ilmi eleştirilerine de genişçe yer vermiştir.

Mustafa Akman eserini, kitabın arka kapağındaki şu ifadelerle tanıtmaktadır: "Çalışmamızın ana konusu, Muhyiddin b. Arabî, görüşleri ve bunlara dair tartışmalardır. İslâm düşünce tarihinde önemli bir yeri olan İbn-i Arabî'nin imalı, kasten örtük ve dolambaçlı bir üslubu ve özellikle tasavvuf çevrelerinde takva abidesi olmak gibi bir imajı vardır.

İbn-i Arabî, esasen bir sûfi-filozoftur. Hal böyleyken onunla ilgili bugüne kadarki tartışmalar genelde sırf dinsel bir perspektifle yapılmış ve teolojisine ilişkin felsefi analizler ise hemen hemen hiç yapılmamıştır. Oysa onun teosofik öğretisinde temel hedef, kozmik varlığı bir sıradüzeni içinde yorumlamak yani gerçek anlamda bir felsefe yapmaktır.

İbn-i Arabî'nin, kelâmın hemen her alanına ilişkin bir kanaati, bu bağlamda kendi dönemine kadar yapılmış değerlendirmelere dair olumlu- olumsuz bir önerisi olmuştur. O, sisteminin bütününde dinî nasları ve terminolojiyi olabildiğince kullanarak ona bir tür kutsallık halesi kazandırmayı ve böylece eleştiri oklarına hedef olmaktan korunmayı planlamıştır.

İbn-i Arabî'ye yöneltelen eleştirilerin en önemli handikabı, bunların tasavvuf eleştirisi olarak algılanmasıdır. Tasavvuf eleştirisi ise, İslâm dünyasında manevî hayatın eleştirisi gibi anlaşılma korkusuyla genellikle ihmal edilmiştir. Zira takva âlemine -bigayrı hak- tekel koyan sûfîler, manipülasyonlarla İslâm toplumunun kendi mensupları dışında kalan diğer aktörlerine hiç de etik ve vicdânî davranma gereği duymamışlardır.

Bu anlamda biz gerek kendi eserleri ve gerekse onun leh ve aleyhinde yazılmış çeşitli çalışmalar üzerinden yaptığımız detaylı okumalarımızla onun bu görüşlerini incelemeye, arka planını ve esasen ne anlama geldiğini yorumlamaya çalıştık. Bunu yaparken de leh veya aleyhinde olmak gibi bir ikilem içinde olmadık.”

Sonuç olarak Akman’ın yoğun bir emek ile oldukça yüklü bir kaynak taraması yaparak hazırladığı bu eseri İbn-i Arabî hakkında geniş ve doyurucu bilgiler sunmaktadır. Akman’ın bu eserinin bize verdiği en genel fikir İbn-i Arabî’nin, sûfilikten öte güçlü bir filozof olduğudur.